

УДК 347.121.1

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i36.196>

Чечерський Віктор Іванович,

кандидат юридичних наук, доцент,

почесний працівник прокуратури,

прокурор Офісу Генерального прокурора

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4269-1247>

УДОСКОНАЛЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ ТА НА РЕПРОДУКТИВНЕ ВІДТВОРЕННЯ

Постановка проблеми. Україна одна з найліберальніших держав світу з позиції комплексу методів, які дозволені для застосування з метою реалізації людиною фундаментального права на репродуктивне відтворення.

Водночас вітчизняне законодавство у цій сфері є одним з найбільш недосконалих, принаймні порівняно з сусідніми державами. З одного боку, це зумовлено відсутню спеціального законодавчого акту, який би комплексно регулював правовідносини у репродуктивній сфері, а з іншого – широкими можливостями (науковими, медичними), у тому числі під час застосування допоміжних репродуктивних технологій, які наразі не охоплені належним чином необхідним нормативним регулюванням. Внаслідок цього зазначене законодавство сповнене прогалин, колізій і суперечностей.

Стан дослідження теми. Окремі аспекти цивільно-правового регулювання прав людини у репродуктивній сфері розглянуто Т.І. Длугопольською, Т. Кириченко, Н. Старіковою, Р.О. Стефанчуком та іншими науковцями. Разом з тим здебільшого дані права розглянуто через призму інших прав, а не як похідні від природного права людини на репродуктивне відтворення. Як складову права на життя його висвітлено А.М. Зайцевою, М.А. Мокосеєвою, О.О. Пундою, Г.Б. Романовським та іншими, а як права на охорону здоров'я – А.П. Головащук, Н. Тютій, Е.Е. Мухамедовою та іншими. Отже, до цього часу не запропоновано та не впроваджено комплексного підходу до цивільно-правової регламентації

репродуктивних прав осіб, у тому числі права на репродуктивне відтворення як фундаментального особистого немайнового права людини, що і викликає актуальність цієї тематики.

Метою статті є розкриття особливостей та виявлення прогалин і недоліків у цивільно-правовому регулюванні права на репродуктивне відтворення як фундаментального особистого немайнового права людини та його співвідношення з правом на життя.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Натепер право людини на репродуктивне відтворення регламентовано як на законодавчому рівні, так і на рівні підзаконних нормативно-правових актів.

З позиції охорони репродуктивного здоров'я, лікування безпліддя та можливості прийняття рішення відносно власної фертильності право людини на репродуктивне відтворення стало предметом норм Основ законодавства України про охорону здоров'я.

Як особисті немайнові права особи окремі правомочності, що складають зміст права людини на репродуктивне відтворення, знайшли своє відображення у Цивільному кодексі України (далі – ЦК України).

Зокрема, у ст. 281 цього Кодексу, яка регламентує право на життя, визначено: стерилізація може відбуватися лише за бажанням повнолітньої фізичної особи; штучне переривання вагітності, якщо вона не перевищує дванадцяти тижнів, може здійснюватися за бажанням жінки;

повнолітні жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством [1].

Ми підтримуємо позицію щодо необхідності прийняття спеціального закону, який має регламентувати правовідносини у сфері репродуктивного відтворення. Його відсутність не тільки гальмує розвиток цієї групи відносин, що в умовах науково-технічного прогресу навряд чи є виправданим, а й призводить до тінізації діяльності у сфері репродуктивних технологій.

Як слушно зауважує Т. Кириченко і Н. Старикова саме втілений у законі єдиний підхід до регламентації й охорони репродуктивних прав людини дав би можливість подальшої легітимації репродуктивних прав, розкрив їх зміст та, базуючись на пріоритеті прав і свобод людини та громадянина, закріпив гарантії їх здійснення [2, с. 98].

Окремо слід зупинитися на недоліках цивільно-правового регулювання, яке залишається недосконалим як через застарілі положення, так і через відсутність визначених механізмів, що унеможливує легітимне втілення сучасних новацій задля реалізації прав людини.

Врегулювання правомочностей, які охоплюють право людини на репродуктивне відтворення у ст. 281 ЦК України «Право на життя», вже саме по собі створює істотну плутанину в її застосуванні.

На відміну від інших нормативно-правових актів, у тому числі Сімейного та Кримінального кодексів України, які розмежовують ці два види немайнових прав, визнаючи за ними різний об'єкт і предмет правового регулювання, у вищезгаданому Кодексі дані права об'єднані однією статтею – 281. Навіть більше, з огляду на назву статті «Право на життя» можна зробити логічний, хоча і хибний висновок про те, що право на репродуктивне відтворення, яке охоплює стерилізацію, штучне переривання вагітності, а також лікування за допомогою допоміжних репродуктивних технологій, нібито є його складовою частиною.

Не можна погодитися з Г.Б. Романовським, який стверджує: «Правопевідінка в аспекті права на життя включає у себе не тільки забезпечення власного біологічного існування, але і діяльність, спрямовану на продовження власного «Я», через своїх нащадків. Ураховуючи таку передумову, саме з права на життя виділяється такий спектр повноважень, які отримали назву «репродуктивні права». При цьому він же дещо раніше констатує зворотне: «Дійсно, штучна стерилізація, напри-

клад, соціальної групи, призведе через певний час до повного природного вимирання, хоча у такому разі життя громадянина, що прооперований, зберігається» [3].

М.А. Мокосєєва вважає, що здійснення людиною репродуктивної функції є однією з форм реалізації права людини на життя [4, с. 100], а О.О. Пунда відносить репродуктивні права до елементів права на життя [5, с. 61].

Висловимо з цього приводу власні міркування.

Право на життя і право на репродуктивне відтворення безумовно взаємопов'язані, і дійсно в окремих випадках порушення одного права призводить до порушення іншого. Наприклад, позбавлення особи життя, яка не має нащадків, безумовно призведе до порушення одразу двох цих прав. Проте, якщо особа має нащадків, то навіть позбавлення її життя ніяк не вплине на вже реалізоване нею право. У цьому разі може лише йтися про порушення права особи на заплановану кількість нащадків, а зважаючи на сучасні технології, це порушення (у разі кріоконсервації гамет чи ембріонів) можна взагалі вважати досить умовним. Ще більш ілюзорним виглядає порушення права людини на репродуктивне відтворення у разі позбавлення життя стерильної чи нефертильної особи.

І.Я. Сенюта, досліджуючи структуру права на життя як суб'єктивного юридичного права, виводить елементи (можливості), що лежать у площині цього права і системи охорони здоров'я. Серед них він окремо виділяє право на стерилізацію та право жінки на штучне запліднення і перенесення зародку до її організму [6, с. 454]. При цьому не зрозуміло, яким чином стерилізація особи чи штучне запліднення впливають на їхнє право на життя. У такому разі можна зробити висновок, що порушення права людини на стерилізацію чи на застосування допоміжних репродуктивних технологій слід трактувати як порушення її права на життя, що є малоімовірним.

Натомість М.М. Малєїна доводить хибність вищезазначеного підходу, слушно вказуючи, що відносини з приводу штучного запліднення та імплантації ембріона мають відношення до інтересів саме батьків. Зміст права на життя можуть складати тільки ті повноваження, які належать вже існуючому суб'єкту, людині яка народилась. Повноваження на проведення штучного запліднення, імплантації ембріона не належать, а закріплені за майбутніми батьками, але не як складники права на життя [7, с. 107–108].

Підкреслимо, що в окремих випадках право на життя і право на репродуктивне відтворення

можуть перебувати у антагоністичній протилежності одне до одного. У зв'язку з цим дотримання одного з цих прав призведе до порушення іншого. Передусім мається на увазі усвідомлене переривання вагітності (якщо брати у більш вузькому значенні) чи навіть знищення зигот (якщо брати у більш широкому значення). Таким способом особа реалізує своє право через репродуктивний вибір, який полягає у відмові від продовження роду та потенційних нащадків.

Не погоджується з трактуванням репродуктивних прав винятково як складника права на життя і Р.О. Стефанчук, оскільки право на життя має свою чітко визначену структуру щодо володіння та користування життям для задоволення власних потреб та інтересів. І навіть попри те, що в тій чи іншій мірі репродуктивні права забезпечують право на життя, вони не є тотожними, оскільки в такому разі відсутність у особи можливостей здійснення цих прав трактувалася б як порушення права на життя, що є нелогічним. Відмежовувати ці два права слід і за об'єктом. Об'єктом права на життя є особисте немайнове благо – життя особи, носія цього права, а об'єктом права на репродуктивне відтворення є здійснення репродуктивної функції, що спрямована на зачаття іншого життя [8, с. 68].

Т. Длугопольська зазначає, що незважаючи на те, що репродуктивні права якоюсь мірою забезпечують право на життя, вони не можуть бути тотожними тільки через те, що у разі відсутності у особи можливостей здійснення репродуктивних прав це буде трактуватися як порушення права на життя, що є неправильним [9, с. 105].

Не можна залишити поза увагою й ті відмінності, які лежать у основі зазначених прав. Якщо у праві людини на життя перш за все основою є вроджена потреба виживання (самозбереження), то у праві на репродуктивне відтворення – вроджена потреба продовження роду [10].

Взаємозв'язок права на життя з правом на репродуктивне відтворення очевидний, зокрема, під час розгляду правового режиму штучного переривання вагітності, під час визначення моменту виникнення життя, під час визначення правового статусу ембріона. Разом з тим наявність тісного взаємозв'язку аж ніяк не може призвести до об'єднання по суті різних за своїм змістом прав.

Отже, вже давно виникла необхідність нормативно розділити право людини на життя та право людини на репродуктивне відтворення. Зокрема, ЦК України доцільно доповнити статтею 281-1 «Право на репродуктивне відтворення»,

у якій, зважаючи на міжнародну практику, врегулювати основні та принципові питання регламентації цього права людини та виключити відповідні положення зі статті 281 цього Кодексу.

Та й самі норми зазначеної статті є досить дискусійними і не відповідають реаліям часу.

Так, спираючись на ч. 7 ст. 281 ЦК України («повнолітні жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій...»), можна зробити висновок, що допоміжні репродуктивні технології можуть застосовуватись в Україні як лікувальні програми за медичними показаннями, а отже, застосування репродуктивних технологій за соціальними показаннями не передбачено.

Водночас у ст. 48 Основ законодавства України про охорону здоров'я вказано: «Застосування штучного запліднення та імплантації ембріона здійснюється <...> за медичними показаннями повнолітньої жінки, з якою проводиться така дія, за умови наявності письмової згоди подружжя, забезпечення анонімності донора та збереження лікарської таємниці». Ззовні ці норми подібні між собою, проте, вважаємо, містять істотну розбіжність.

На відміну від ЦК України, Основи законодавства розкривають питання, у якому разі може проводитися медична маніпуляція допоміжних репродуктивних технологій за медичними показаннями повнолітньої жінки. Тобто йдеться не про підставу для їх застосування (наявність медичного фактору), а умову для цього (наявність медичних показників, які дозволяють таку маніпуляцію). Адже не дарма застосуванню методу допоміжної репродукції повинні передувати обстеження пацієнтів, результати яких і вирішують чи можуть до них застосовуватися допоміжні репродуктивні технології та якщо так, то якому саме з методів слід надати перевагу.

Таким чином, ЦК України суттєво обмежив підстави, за яких можуть застосовуватися допоміжні репродуктивні технології.

Водночас у багатьох країнах, в тому числі й в Україні, набула поширення практика відкладеного батьківства, сучасні методики дозволяють здійснити постмортальну репродукцію, а в окремих державах кріоконсервація гамет є гарантією продовження роду для осіб, що виконують функції, пов'язані з ризиком для їх життя та/або здоров'я (військовослужбовців, працівників, які задіяні на шкідливому виробництві, тощо).

Навіть більше, у міжнародній практиці все більше з'являється прецедентів необхідності

та можливості народження дитини сурогатною матір'ю не тільки для подружньої пари, але і самотніх осіб, за певних умов. До таких належить – смерть їхнього близького, після якого залишився генетичний матеріал, щодо якого померлий за життя висловлював волю на його використання у разі його смерті, небажання чоловіків-одинаків одружуватися за наявності природної потреби до продовження роду тощо.

Всі ці випадки виходять поза межі вищезгаданої частини ст. 281 ЦК України. Отже, вважаємо, що проведення допоміжних репродуктивних технологій винятково за медичними чинниками (показниками) обмежує право людини на репродуктивне відтворення.

Крім того, відповідно до підзаконних актів у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій не всі методики вимагають наявності тільки медичних показань, що знову ж таки містить розбіжність із чинною редакцією ЦК України.

Так, метод інсемінації спермою донора застосовується не за медичними, а за соціальними показниками. Його може застосувати самотня здорова жінка. Вона вправі звернутися до клініки, вибрати по фенотипу сперму потенційного батька своєї дитини та здійснити процедуру перенесення сперми в порожнину матки, щоб завагітніти.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. З огляду на викладене доходимо висновку, що діючі положення ЦК України, які регламентують право людини на життя та право на репродуктивне відтворення, вимагають перегляду та істотного оновлення з урахуванням наявної практики та розвитку технологій.

З цією метою доцільно у ст. 281 ЦК України частини 5–6 виключити, оскільки вони не є предметом регулювання права на життя.

Своєю чергою Кодекс доповнити ст. 281-1 «Право на репродуктивне відтворення»,

у якій, зважаючи на міжнародну практику, врегулювати основні та принципові питання регламентації цього фундаментального права людини, в наступній редакції:

«Стаття 281-1. Право на репродуктивне відтворення.

1. Фізична особа має невіддільне право на репродуктивне відтворення, яке полягає у вільному і відповідальному прийнятті рішення щодо народження генетично рідних дітей, їх кількості і тривалості між їх народженням чи відмови від реалізації цього права.

2. Фізична особа не може бути примусово позбавлена права на репродуктивне відтворення, у тому числі за вчинення кримінального правопорушення. Не може вважатися примусовим позбавленням права на репродуктивне відтворення втрата фертильності особою внаслідок медичного втручання, яке здійснено як винятковий захід з метою збереження життя особи, за умови, що особа не висловила чіткої відмови від застосування такого заходу.

3. Стерилізація може відбутися лише за бажанням і письмовою згодою повнолітньої фізичної особи на умовах та з підстав, передбачених законом.

4. Штучне переривання вагітності може здійснюватися у порядку та з підстав, передбачених законом.

5. Чоловік чи жінка, як ті, що перебувають у шлюбі, так і ті, які не перебувають у шлюбі, подружжя мають право на добровільне та вільне використання допоміжних репродуктивних технологій, доїмплантаційного генетичного скрінінгу згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством.

6. Порядок отримання та розпорядження репродуктивною клітиною, зиготою, ембріоном та плодом, а також втручання у генетичний матеріал встановлюється законодавством України.

7. Клонування людини заборонено».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 №435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 22.10.2019).
2. Кириченко Т., Старікова Н. Репродуктивні права як предмет цивільно-правового регулювання. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1(5). С. 95–100.
3. Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь : монография. Санкт-Петербург, Юридический центр Пресс, 2003. 368 с. URL: <http://testlib.meta.ua/book/330298/read/> (дата звернення 07.11.2019).
4. Мокосеева М.А. Проблемы реализации права человека на жизнь. *Марийский юридический вестник*. 2013. № 10. С. 98–108.
5. Пунда О.О. Право на життя. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 2. С. 58–64.
6. Сенюта И.Я. Права человека в сфере здравоохранения по Конституции Украины. *Конституционные права и свободы личности в контексте взаимодействия гражданского общества и правового государства*: материалы II Международной научно-теоретической конференции (г. Москва, 13–16 апреля 2010 г.). Москва, 2010. С. 453–462.
7. Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан (понятие, осуществление и защита) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Московская государственная юридическая академия. Москва, 1997. 449 с.

8. Стефанчук Р.О. Поняття, система, особливості здійснення і захисту репродуктивних прав фізичної особи. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. Хмельницький, 2004. № 1–2. С. 66–72.
9. Длугопольська Т.І. Правова природа репродуктивних прав фізичних осіб. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Випуск № 6. С. 103–107.
10. Чечерський В.І. Біологічний фактор як фундаментальний базис права людини на репродуктивне відтворення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 2. С. 49–52.

Чечерський Віктор Іванович

УДОСКОНАЛЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ ТА НА РЕПРОДУКТИВНЕ ВІДТВОРЕННЯ

Незважаючи на велику практику застосування репродуктивних технологій, на законодавчому рівні до теперішнього часу не вирішено навіть питання про те, яке місце займає право людини на репродукцію і продовження роду серед інших прав людини.

У статті проаналізовано точки зору на це питання, які висловлені в юридичній літературі, у тому числі з позиції цивільного права. Зроблено висновок, що право на репродуктивне відтворення – це самостійне фундаментальне право людини, яке не є складовою права на життя, а чинна редакція статті 281 ЦК України не відповідає сучасним вимогам. Запропоновано зміни до цього Кодексу з метою належного врегулювання згаданих природних прав людини.

Ключові слова: права людини, природні права, право на репродуктивне відтворення, репродуктивні права, право на життя.

Чечерский Виктор Иванович

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА НА ЖИЗНЬ И РЕПРОДУКТИВНОЕ ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ

Несмотря на широкую практику применения репродуктивных технологий, на законодательном уровне до настоящего времени не решен даже вопрос о том, какое место занимает право человека на репродукцию и продолжение рода среди других прав человека.

В статье проанализированы точки зрения по данному вопросу, высказанные в юридической литературе, в том числе с позиции гражданского права. Сделан вывод, что право на репродуктивное воспроизведение – это самостоятельное фундаментальное право человека, которое не есть составной права на жизнь, а действующая редакция статьи 281 ГК Украины не отвечает современным требованиям. Предложены изменения в этот Кодекс с целью надлежащего урегулирования упомянутых естественных прав человека.

Ключевые слова: права человека, естественные права, право на репродуктивное воспроизведение, репродуктивные права, право на жизнь.

Checherskiy Viktor

IMPROVEMENT OF CIVIL LEGAL REGULATION OF NATURAL HUMAN RIGHTS TO LIFE AND REPRODUCTIVE PROCREATION

The regulatory environment lags behind developing social relations is quite natural. However, the lag of legal regulation in the reproductive sphere has become excessive. Despite the extensive practice of using reproductive technologies, even the question of what place the human right to reproduction and procreation occupies among other human rights has not yet been resolved at the legislative level.

It is argued that the right to reproductive procreation, although interconnected with the right to life, has its own object and subject of regulation, and their content is not identical. In some cases, the right to life and the right to reproductive reproduction may be in antagonistic opposition to each other. In this regard, the observance of one of these rights will violate the other.

Moreover, there is a difference in the basis on which these natural rights are based. While in the human right to life, first of all, the basis is the innate need for survival (self-preservation), then in the right for reproductive procreation is the innate need for procreation.

It is indicated that the Civil Code of Ukraine, in comparison with other legislative acts, significantly limited the grounds under which assisted reproductive technologies can be applied.

The article analyzes the approaches to solving this issue expressed in the legal literature. The approaches to solving the problem from the standpoint of civil law are analyzed. It is concluded that the right to reproductive procreation is an independent fundamental human right which is not a composite right to life, and the current version of Article 281 of the Civil Code of Ukraine does not meet modern requirements.

It is proved that an individual has an inalienable right to reproductive procreation, which consists in the free and responsible decision-making on the birth of genetically native children, their number and duration between their birth or refusal to exercise this right.

Changes to Civil Code of Ukraine are proposed with a view to the proper settlement of the mentioned natural human rights. Supplement the Code with article 281-1 “Right to Reproductive procreation” which, inter alia, regulates sterilization, the right to use assisted reproductive technologies, the right to abortion, and human cloning too.

Key words: human rights, natural rights, right to reproductive procreation, reproductive rights, the right to life.